

ВІДГУК

офіційного опонента

ректора Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди,
доктора педагогічних наук, професора **БОЙЧУКА Юрія Дмитровича**
на дисертацію **БУДЕГАЙ Вікторії Андріївни**
на тему: **«Формування інклюзивної культури**
здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»
галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»

Ступінь актуальності обраної теми та її зв'язок із планами відповідних галузей науки. Питання формування інклюзивної культури набуває особливої актуальності в сучасних умовах розвитку українського суспільства, яке орієнтується на забезпечення рівних можливостей для всіх громадян, незалежно від їхніх особистісних, соціальних чи фізичних відмінностей. Особливого значення це набуває у сфері професійної підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», адже майбутні соціальні працівники у своїй професійній діяльності безпосередньо взаємодіють із представниками різних соціальних груп, отримувачами соціальних послуг, громадою та соціальними інституціями. Інклюзивна культура у цьому контексті постає не лише як система гуманістичних цінностей, а й як необхідний інструмент професійної взаємодії, що забезпечує повагу, толерантність, співпрацю, підтримку та безпечне середовище для всіх учасників соціального процесу. Її формування виступає важливою умовою підвищення ефективності соціальної роботи, сприяє розвитку емпатії, терпимості, культури партнерства та соціальної відповідальності.

Інклюзивна культура охоплює комплекс цінностей, установок, моделей поведінки та знань, спрямованих на прийняття різноманітності, підтримку недискримінації та активну соціальну взаємодію. Формування таких якостей є необхідним для забезпечення якісної професійної діяльності соціального працівника, оскільки саме уміння працювати з різними соціальними групами, формувати безбар'єрний простір, запобігати проявам стигматизації й дискримінації потребує ґрунтовної підготовки ще в процесі здобуття вищої освіти.

Сьогодні, коли в освітній сфері відбуваються динамічні зміни, впроваджуються цифрові технології, дистанційне навчання та нові освітні підходи, формування інклюзивної культури стає не лише педагогічним завданням, а й суспільним пріоритетом. Тому обрана тема «Формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» є своєчасною, відповідає стратегічним орієнтирам освітньої галузі та має практичну значущість для підготовки соціально відповідальних і компетентних фахівців.

Про актуальність теми дослідження свідчить те, що роботу виконано в межах науково-дослідних робіт кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України за темою «Теоретико-методичні основи навчально-виховної роботи у природоохоронних та аграрних вищих навчальних закладах» (номер державної реєстрації 0115U003561) та кафедри соціальної роботи та реабілітації «Професійна підготовка соціальних працівників до роботи з інформування населення, постраждалого від надзвичайних ситуацій» (номер державної реєстрації 0118U003804).

Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації. У процесі здійснення наукового дослідження здобувачкою отримано вагомі наукові результати, важливі для педагогічної науки, а саме:

- з'ясовано ступінь розробленості проблеми, сутність ключових понять та теоретичні основи дослідження;

- обґрунтовано специфіку інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників, визначено критерії, показники і охарактеризовано рівні її сформованості у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»;

- здійснено моніторинг стану сформованості інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників;

– розроблено й апробовано модель педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» та експериментально перевірено ефективність її впровадження.

Нові факти, одержані здобувачкою. Дисертація має належний рівень новизни. Зокрема особистий внесок здобувачки полягає в тому, що *уперше* розроблено модель педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»;

– *уточнено* зміст понять «інклюзивна культура», «інклюзивна культура соціального працівника», «інклюзивна культура здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»», «інклюзивно-культурні практики»; сутність і специфіку інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників;

– *удосконалено* форми, методи і засоби реалізації освітнього процесу в закладах вищої освіти, спрямованих на формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»;

– *подальшого розвитку* набули теоретичні положення щодо формування інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників у контексті інтеграції традиційних та інноваційних освітніх підходів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Здобувачкою приділено багато уваги конкретизації наукового апарату дослідження. Введено у науковий обіг невідомі та маловідомі для фахівців відповідної галузі знань джерела з проблеми дослідження. Достовірність і обґрунтованість результатів дослідження здобувачки забезпечується:

1. Коректно і правильно визначеними об'єктом і предметом дослідження, логічно сформульованими завданнями, які реалізувалися за допомогою адекватних методів наукового пошуку, серед яких:

– *теоретичні*: аналіз, синтез, узагальнення для вивчення стану розробленості досліджуваної проблеми у науковій літературі та уточнення основних понять дослідження; контент-аналіз для вивчення стану інклюзивного освітнього середовища підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»; моделювання з метою розроблення й обґрунтування моделі педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»;

– *емпіричні*: спостереження, інтерв'ювання зі студентами, викладачами, роботодавцями задля визначення компонентів інклюзивної культури майбутнього фахівця соціальної сфери, критеріїв і показників їх сформованості; анкетування, тестування, самоспостереження для визначення кількісних і якісних характеристик рівнів сформованості досліджуваного феномену; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) для підтвердження ефективності розробленої моделі педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»;

– *методи математичної статистики*: аналіз та інтерпретація результатів проведеного дослідження, кількісне оброблення (критерій Пірсона («критерій χ -квадрат»)) результатів дослідження для підтвердження вірогідності отриманих даних;

– *графічні методи* задля наочного відображення результатів педагогічного експерименту.

2. Ґрунтовною теоретико-методологічною основою наукового пошуку представлено значущі й інформативно цінні джерела, зокрема: нормативно-правові документи України (закони, постанови тощо); праці теоретико-методологічного характеру (дисертації, монографії та ін.) українських та зарубіжних учених, в яких знайшли відображення підготовка майбутніх фахівців соціальної роботи та підвищення їхнього професіоналізму, зокрема у контексті формування інклюзивної культури.

3. Належною експериментальною базою та організацією дослідження, що проводилося в період 2021–2024 рр. на базі Національного університету біоресурсів і природокористування України, Уманського державного педагогічного університету імені

Павла Тичини, Українського державного університету імені Михайла Драгоманова та Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. На різних етапах у дослідженні брали участь 410 студентів (204 контрольної та 206 експериментальної груп).

4. Впровадженням матеріалів дисертації в освітній процес, що засвідчено довідками про впровадження, наданими Національним університетом біоресурсів і природокористування України (акт про впровадження від 30.01.2025 р.), Уманським державним педагогічним університетом імені Павла Тичини (довідка № 184/01 від 30.01.2025 р.), Українським державним університетом імені Михайла Драгоманова (довідка № 288 від 30.01.2025 р.), Черкаським національним університетом імені Богдана Хмельницького (довідка № 22/04 від 31.01.2025 р.).

5. Апробацією результатів дослідження на міжнародних науково-практичних конференціях: «Світові виклики в сучасній освіті» (м. Умань, 2021 р.); «Україна між Сходом і Заходом: проблеми і перспективи міжкультурної комунікації (до 150-річчя від дня народження Агатангела Кримського)» (м. Київ, 2021 р.); «Медицина і психологія в репродукції людини – мультидисциплінарний підхід» (м. Київ, 2022 р.); «Духовний код української ідентичності у вимірі міжкультурної комунікації (до 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди)» (м. Київ, 2022 р.); «Продовольча та екологічна безпека в умовах війни та повоєнної відбудови: виклики для України та світу» (м. Київ, 2023 р.); «Трансформація системи міжнародних відносин в умовах російсько-української війни» (до Дня спротиву окупації Автономної республіки Крим та м. Севастополя» (м. Київ, 2023 р.); «Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи» (м. Житомир, 2024 р.); *всеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Формування життєвої компетентності осіб з особливими освітніми потребами в системі позашкільної, спеціальної та інклюзивної освіти» (м. Харків, 2023 р.); «Практико-орієнтований підхід до розвитку педагогічної та психологічної освіти в міждисциплінарному дискурсі» (м. Миколаїв, 2022 р.); «Соціально-психологічна допомога і соціальна робота: виклики сучасності» (м. Луцьк, 2025 р.).

5. Визначено та обґрунтовано педагогічні умови формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»: стимулювання стійкого інтересу, позитивної мотивації і ціннісних уявлень про інклюзивну культуру майбутніх соціальних працівників в освітньому середовищі ЗВО; оволодіння студентами теоретичними знаннями з інклюзивної культури шляхом оновлення змісту фахових дисциплін із застосуванням інноваційних форм та методів навчання; набуття досвіду реалізації інклюзивно-культурних практик соціальної роботи засобами поєднання аудиторної та позааудиторної діяльності.

6. Результативна експериментальна перевірка ефективності моделі педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» підтвердила, що впроваджена модель сприяє успішному формуванню інклюзивної культури здобувачів вищої освіти.

7. Джерельна база рецензованої дисертації в цілому відповідає вимогам написання наукового дослідження. Використання джерел у науковій роботі вказує на обізнаність авторки з теоретичними та організаційними засадами формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», науковою та методичною літературою з проблеми дослідження.

Значення отриманих авторкою результатів для науки і практики. На наш погляд, практичне значення дисертаційного дослідження полягає у розробленні та практичному використанні в освітньому процесі закладів вищої освіти моделі педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»; впровадженні в освітній процес Національного університету біоресурсів і природокористування України дисципліни «Основи соціальної інклюзії та безбар'єрності»; розробленні методичних рекомендації до виконання практичних занять та самостійної роботи з освітнього компонента «Основи соціальної інклюзії та безбар'єрності» для підготовки фахівців за ОПП «Соціальна робота» спеціальності 231 «Соціальна робота» денної та заочної форм навчання. Результати дослідження можуть бути використані в освітньому процесі здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»

для вдосконалення навчальних програм, підготовки лекцій, написання посібників, підручників та методичних рекомендацій, організації виховних та громадських заходів, а також із метою підвищення кваліфікації соціальних працівників у системі післядипломної освіти та самоосвіти.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність. Структура дисертації чітка і послідовна. Зміст роботи відображає основні етапи та хід дослідження. Поняттєвий апарат як знакова модель дослідження включає такі ключові поняття: «інклюзивна культура», «інклюзивна культура соціального працівника», «інклюзивна культура здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»», «інклюзивно-культурні практики».

1. Заслужує на увагу, що авторка робить спробу дати власне визначення поняття «інклюзивна культура здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»», яке розглядається як інтегрована особистісно-професійна характеристика, що відображає глибоке усвідомлення цінностей, принципів інклюзії, сформованість фахових компетентностей, необхідних для діяльності в інклюзивному середовищі, а також здатність до емпатійної та ефективної комунікації.

2. Цікавою є представлена авторкою модель педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», що складається з мотиваційного, пізнавального, практичного компонентів. На с. 120–121 дисертації надається розгорнута їх характеристика.

3. Безумовно заслуговує на увагу модель педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти, що включає: методологічно-цільовий блок (визначає соціальне замовлення, мету, завдання, методологічні підходи та компоненти формування інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників), змістово-процесуальний блок (окреслює навчальні дисципліни, педагогічні умови, форми, методи, засоби), результативно-оцінювальний блок (дозволяє провести індивідуальну діагностику рівнів сформованості інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» на основі розроблених критеріїв і показників (с. 125 дисертації).

4. Незаперечним є розроблені авторкою критерії, зокрема мотиваційно-ціннісний, інформаційно-пізнавальний, операційно-діяльнісний та показники сформованості інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» (с. 125 дисертації).

5. Звертаємо увагу на представлений аналіз рівнів сформованості інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» експериментальної та контрольної груп на початку та наприкінці формувального етапу експерименту за мотиваційно-ціннісним критерієм (с. 224 дисертації), інформаційно-пізнавальним критерієм (с. 228), а також операційно-діялісним (с. 230 дисертації).

Повнота викладення результатів в опублікованих працях авторки. Зміст наукових публікацій авторки відображають основні положення і висновки, викладені в тексті дисертації. За темою дисертації опубліковано 16 наукових праць, з яких стаття у науковому виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, 6 статей у наукових виданнях, включених до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, 8 тез наукових доповідей, методичні рекомендації.

Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, загального висновку, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 293 сторінки та містить 19 таблиць і 8 рисунків.

Відсутність (наявність) порушень академічної доброчесності. Аналіз дисертаційного дослідження В. А. Будегай дає підстави для висновку про відсутність порушень академічної доброчесності. У випадках використання ідей, положень, відомостей з інших джерел авторка робить на них посилання, зазначаючи автора та його праці, що відповідає нормам законодавства про авторське право і суміжні права.

Позитивно оцінюючи наукові здобутки В. А. Будегай, відзначаючи незаперечну теоретичну новизну, ґрунтовність та практичне значення пропонованої дисертації, вважаємо за потрібне висловити деякі *міркування та побажання* і звернути увагу на *дискусійні положення*, що потребують пояснення:

1. У підрозділі 1.3 («Характеристика ключових понять дослідження у науковому тезаурусі інклюзії та соціальної роботи») не завжди чітко простежується власна авторська позиція щодо трактування ключових понять, зокрема «інклюзивна культура», «інклюзія», «інклюзивно-культурні практики». Було б доцільно подати чітке авторське визначення зазначених термінів із належним обґрунтуванням відмінностей між наявними підходами.

2. За вимогами щодо написання наукових досліджень список використаних праць здобувач повинен вставити у список використаних джерел в кінці дисертації, а не розміщувати їх у розділах дисертації на с. 88–107, с. 155–162, с. 238–241, тому що це складає труднощі у підрахунках джерел, зокрема іноземних. Крім того, підрахунок зазначених джерел повинен зазначатися у дисертації.

3. У дисертації на с. 163 подано загальне обґрунтування вибору терміну «модель педагогічної системи», однак з метою посилення термінологічної точності доцільно було б конкретизувати, чим саме запропонований підхід відрізняється від інших можливих типів моделей (наприклад, «організаційної», «функціональної» чи «технологічної»), особливо у контексті підготовки майбутніх соціальних працівників. Така деталізація дозволила б забезпечити міжнаукову узгодженість і термінологічну послідовність.

4. Не заперечуючи значущості проведеного дослідження, його актуальності та наукової новизни, варто відзначити, що у роботі послідовно окреслено критерії сформованості інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників. Водночас, порівняльний аналіз підходів до формування інклюзивної культури у вітчизняному та зарубіжному освітньому просторі представлено дещо фрагментарно. Робота лише б виграла, якби зазначений аналіз було розширено, зокрема шляхом включення прикладів європейських освітніх програм, що мають практичне значення для розвитку інклюзивного середовища у закладах вищої освіти. Доцільним також видається доповнення змісту дисертації практичними рекомендаціями щодо формування інклюзивної культури в умовах дистанційного або змішаного навчання, що відповідає сучасним викликам та тенденціям розвитку освітньої сфери.

5. Додатки становлять значну за обсягом частину роботи. Бажано було б деталізувати матеріал додатків (с. 248–293) та оформити його у навчальний чи методичний посібник.

Висновок. У цілому вважаємо, що зазначені зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації. Рецензована дисертація на тему: «Формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»» є завершеною науково-дослідною роботою, що за актуальністю, змістом, обґрунтованістю наукових досліджень, достовірністю, науковою новизною, якістю оформлення, повнотою викладення, теоретичним та практичним значенням отриманих результатів відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її авторка Будегай Вікторія Андріївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка».

Офіційний опонент ректор Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Міністерства освіти і науки України, доктор педагогічних наук, професор Юрій БОЙЧУК

